

Brave Little Belgium

'ER IS GEEN BETERE MANIER OM '14-'18 TE BENADEREN.' Sophie De Schaepdrijver

MARK DE GEEST

**BRAVE
LITTLE
BELGIUM**

**13 VERHALEN OVER BELGIE
IN DE EERSTE WERELDOORLOG**

© 2013 Uitgeverij Manteau / WPG Uitgevers België nv,
Mechelsesteenweg 203, B-2018 Antwerpen en Mark De Geest

www.manteau.be
info@manteau.be

Vertegenwoordiging in Nederland
Singel 262
1016 AC Amsterdam
Postbus 3879
1001 AR Amsterdam

Omslagontwerp: Helga Boeye
Foto omslag: David Vandenberghe
Vormgeving binnenwerk: Ready2Print
Illustraties: Helga Boeye
Foto achterplat: Koen Broos

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Ondanks alle zorg die aan de samenstelling van de uitgave werd besteed, kan de redactie of de auteur noch de uitgever aansprakelijkheid aanvaarden voor eventuele schade die zou kunnen voortvloeien uit enige fout die in deze publicatie zou kunnen voorkomen.

ISBN 978 90 223 2818 7
D/2013/0034/177
NUR 686

Voor Emma en Jana, Louis en Renee

INHOUD

<i>Inleiding</i>	9
1. De eerste schoten van de Eerste Wereldoorlog	11
2. Een Duits ultimatum	37
3. ‘Les forts tiennent toujours’	57
4. Leuven brandt	85
5. De val van Antwerpen	105
6. De slag aan de IJzer	123
7. In de loopgraven	149
8. Een nieuw oorlogswapen: gifgas	179
9. De dodendraad	217
10. Edith Cavell, verpleegster en spion	231
11. De mijnen van Mesen	253
12. Wapenstilstand	283
13. Een moeizame vrede	315
<i>Epiloog</i>	343
<i>Eindnoten</i>	344
<i>Bibliografie</i>	363
<i>Register</i>	377

INLEIDING

Bij de Eerste Wereldoorlog denkt iedereen onmiddellijk aan de loopgraven en de IJzervlakte, die door de Belgen onder water werd gezet. En waarschijnlijk weten de meesten ook dat die ‘Grote Oorlog’ begon met een dodelijk schot in Sarajevo, door de jonge Gavrilo Princip afgevuurd op de Oostenrijks-Hongaarse kroonprins Franz Ferdinand. Er zijn echter nog veel meer verhalen die belangrijk waren voor ons land tijdens de Eerste Wereldoorlog en die tegelijk bijzonder boeiende vertelstof bieden. Voor dit boek koos ik er in totaal dertien uit. Sommige spelen zich af in België zelf, andere in het buitenland. Allemaal samen waren ze van grote invloed op ons land en hebben ze het lot van België mee bepaald.

Samen met u maak ik een reis door de tijd: vanuit Sarajevo in 1914, waar de eerste schoten vielen, tot in de Spiegelzaal van het paleis van Versailles, waar in 1919 een moeizaam bereikte vrede werd ondertekend. Ondertussen vertel ik u onder meer hoe het Duitse leger ons land binnenviel en de Dikke Bertha's de forten van Luik uitschakelden, hoe de bibliotheek van Leuven werd vernield en honderden burgers de dood vonden, hoe het Belgische leger de Vesting Antwerpen verliet en zich terugtrok achter de IJzer. Onderweg maken we kennis met boeiende – en vaak omstrede – persoonlijkheden, zoals de Duitse chemicus Fritz Haber (uitvinder van dodelijke oorlogsgassen), de Britse verpleegster Edith Cavell (die meer dan tweehonderd soldaten het leven redde) en John Norton Griffith (de man die meer dan twintig tunnels onder de Duitse stellingen liet graven). Andere verhalen vertellen u over het dagelijkse leven in de loopgraven, over de elektrische Dodendraad op de Belgisch-Nederlandse grens, of over het moeiza-

me verloop van de vredesonderhandelingen in Parijs, waarbij koning Albert I persoonlijk de Belgische delegatie kwam ondersteunen.

Samen geven deze dertien verhalen u een duidelijk inzicht in wat vier jaar oorlog voor België betekende. Ze geven een gedetailleerd beeld van hoe het er precies aan toeging en laten u kennismaken met tientallen personages, die stuk voor stuk een belangrijke rol speelden in deze dramatische jaren: van jonge soldaten in de loopgraven tot politici tijdens nachtelijke vergaderingen, van heldhaftige smokkelaars tot onschuldige burgers, die ieder op hun manier slachtoffer werden van het oorlogsgeweld.

Toen in augustus 1914 het koninkrijk België door het Duitse leger onder de voet werd gelopen en het al snel moest afleggen tegen de overmacht, omschreven Britse kranten ons kleine landje als *Poor Little Belgium*. Later evolueerde dit medelijden naar respect en bewondering. Ondanks alles hield het kleine Belgische leger stand, terwijl het gros van de bevolking zo goed en zo kwaad als het ging probeerde te overleven onder de Duitse bezetting. Vier jaar later trokken de Belgen opnieuw ten aanval: beter uitgerust, beter getraind, beter geleid. Zo maakte 'Poor Little Belgium' plaats voor 'Brave Little Belgium'.

Mark De Geest

21 juli 2013

1

DE EERSTE SCHOTEN VAN DE EERSTE WERELDOORLOG

Sarajevo – 28 juni 1914

Op zondag 28 juni 1914 vuurt de jonge student Gavrilo Princip in de Bosnische hoofdstad Sarajevo twee schoten af. Het ene treft de Oostenrijkse aartshertog Franz Ferdinand in de hals. Het andere treft diens echtgenote Sophie in de buik. Deze aanslag is de directe aanleiding tot het uitbreken van de eerste mondiale oorlog, en daarom worden deze twee schoten beschouwd als 'de eerste schoten van de Eerste Wereldoorlog', die in totaal meer dan negen miljoen doden zal eisen.

Kaiser und König

In 1914 is Franz Ferdinand de op een na belangrijkste persoon in Oostenrijk. Hij is aartshertog en als kroonprins tevens de opvolger van de drieëntachtigjarige keizer Franz Joseph. Die is in 1848 op achttienjarige leeftijd keizer geworden en staat al zesenzestig jaar aan het hoofd van het Oostenrijkse keizerrijk. Daarnaast is hij ook nog eens koning van Hongarije. Op de dag dat keizer Franz Joseph zal overlijden, zal Franz Ferdinand hem opvolgen als keizer én als koning. Als *Kaiser und König* van de Oostenrijks-Hongaarse dubbelmonarchie wordt hij dan een van de belangrijkste mannen van Europa.

Europa in 1914

In het begin van de twintigste eeuw is Oostenrijk-Hongarije na Rusland het grootste land van Europa en speelt zowel op politiek als op economisch vlak een zeer belangrijke rol. De zogenaamde dubbelmonarchie strekt zich uit van de Bodensee aan de Zwitserse grens in het westen tot voorbij de Roemeense stad Brasov in het oosten, en van de Poolse stad Krakau in het noorden tot Albanië in het zuiden. De dubbelmonarchie omvat onder meer het huidige Oostenrijk, Hongarije, Slovenië, Kroatië, Bosnië-Herzegovina en verder ook delen van Italië, Tsjechië, Slowakije, Roemenië, Polen en Oekraïne. Om een idee te geven: Oostenrijk-Hongarije is meer dan tien maal zo groot als het huidige Oostenrijk. Op dit uitgestrekte grondgebied leeft een mengeling van vele etnische groepen, vooral Oostenrijkers, Duitsers, Hongaren en Tsjechen, maar ook Italianen, Polen, Kroaten, Slovenen, Slowaken en Roemenen. Met zoveel verschillende bevolkingsgroepen kent dit land weinig eenheidsgevoel. Ondanks het feit dat de Duits-Oostenrijkers en de Hongaren in dit enorme rijk in de minderheid zijn, hebben zij de werkelijke macht in handen. De andere bevolkingsgroepen worden in de praktijk als tweederangsburgers beschouwd: ze kunnen in theorie wel carrière maken in de ambtenarij of het leger, maar dit is zeker niet vanzelfsprekend. Velen verlangen naar autonomie en zelfbeschikking.

In het meest zuidelijke deel van het Oostenrijks-Hongaarse keizerrijk ligt de provincie Bosnië. In de vijftiende eeuw is deze provincie ingenomen door de Turken, die er bijna vijf eeuwen de scepter hebben gezwaaid. Aan het einde van de negentiende eeuw taant de Turkse macht en wordt de heerschappij over Bosnië door een internationale conferentie toegewezen aan Oostenrijk-Hongarije, hoewel het gebied officieel bezit van Turkije blijft. Een bepaald vreemde situatie, die dan ook geen lang leven is beschoren: in 1908 wordt Bosnië samen met de aangrenzende provincie Herzegovina door de Oostenrijkers geannexeerd. Buurland Servië – dat zelf al geruime tijd van een Groot-Servische staat in de Balkan droomt – protesteert heftig.

In tegenstelling tot de Europese grootmachten, die nauwelijks reageren, rolt Servië met de spierballen en dreigt met oorlog. Pas wanneer Rusland duidelijk maakt dat er van zijn kant geen steun moet worden verwacht, slikt Servië zijn oorlogstaal snel weer in. Terwijl de relaties tussen Servië en de dubbelmonarchie uiterst gespannen blijven, voert Servië voortaan een actieve anti-Oostenrijkse propaganda in Bosnië en Herzegovina.

In 1914 tellen Bosnië en Herzegovina samen zo'n twee miljoen inwoners. Die zijn verdeeld volgens een aantal religieuze, etnische en politieke scheidingslijnen. Veertig procent van de bevolking belijdt het Servisch-orthodoxe geloof, dertig procent is moslim, vijftien procent rooms-katholiek. Etnische afkomst en religieuze overtuiging gaan vaak hand in hand: de Servisch-orthodoxe inwoners zijn meestal van Servische afkomst (wat nog niet betekent dat zij de Servische nationaliteit bezitten; hun nationaliteit is immers Bosnisch. We spreken hier over Servische Bosniërs. Inderdaad, eenvoudig is het niet). De moslims zijn overwegend van Servische of Turkse afkomst, de rooms-katholieken van Kroatische afkomst.

Etnische en religieuze verschillen vallen meestal ook samen met politieke overtuigingen. Zo zijn de meeste Servische Bosniërs voorstander van een aansluiting met Servië, terwijl de meeste moslims het verkiezen om bij Oostenrijk-Hongarije te horen. De Kroaten in Bosnië zijn dan weer verdeeld: sommigen sturen aan op een vereniging van Servië en Kroatië, terwijl vele anderen bij de dubbelmonarchie willen blijven. Kortom: de situatie in dit deel van de Balkan is uiterst ingewikkeld.¹

Een aaneenschakeling van toevalligheden

Het is aan dit wespennest dat de Oostenrijkse kroonprins Franz Ferdinand in juni 1914 een bezoek brengt. Een bezoek dat door een

domme samenloop van omstandigheden een einde aan zijn leven zal maken, net zoals het op een bijna toevallige manier zal leiden tot het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog en enkele jaren later tot het einde van drie keizerrijken, waaronder het Oostenrijks-Hongaarse rijk, waarvan Franz Ferdinand nu nog als troonopvolger naar Bosnië afreist.

Franz Ferdinand is geboren als neef van keizer Franz Joseph. Zijn vader is de op een na jongste broer van de keizer. Als volbloed Habsburger behoort hij dus tot de absolute upper class van het Oostenrijks-Hongaarse rijk. Zijn jeugd brengt hij door in luxueuze kastelen in de Tiroolse bergen, in jachtpaviljoenen aan de oevers van de Donau en in prachtig ingerichte stadsvilla's in de Oostenrijkse hoofdstad Wenen. Op twintigjarige leeftijd start hij zijn militaire carrière als eerste luitenant. Een jaar later heeft hij het al tot kapitein gebracht, tien jaar later tot generaal, om in 1913 benoemd te worden tot inspecteur-generaal van het hele keizerlijke leger.

Franz Ferdinand is een van de rijkste mannen van Oostenrijk. Hij is pas twaalf wanneer hij een gigantisch fortuin erft van zijn neef, hertog Francesco V van Modena.² Als volwassene brengt Franz Ferdinand zijn tijd door met het deelnemen aan talloze jachtpartijen, het verzamelen van antiek en het aanleggen van een uitgestrekte rozentuin. Wie in hem een teruggetrokken, wereldvreemde figuur ziet, vergist zich echter. Franz Ferdinand is wel degelijk een man van de wereld: in 1893 maakt hij aan boord van de S.M.S. Kaiserin Elisabeth een wereldreis.³ Eerst gaat het via het Suezkanaal naar Ceylon en India, waar hij uitgenodigd is voor de jacht op tijgers en olifanten. Dan verder naar Singapore en Australië, waar hij op kangoeroes en emoes jaagt. Vervolgens gaat de reis naar Hongkong, Tokio, Nagasaki en Yokohama. Van hieruit steekt hij de Stille Oceaan over naar Vancouver. Een treinreis – waarbij hij vanuit de rijdende trein op bizons schiet – voert hem door de Verenigde Staten, waarbij Franz Ferdinand onder meer een bezoek brengt aan Yellowstone, de Grand Canyon en de Niagarawatervallen.

Franz Ferdinand mag dan de troonopvolger van de machtige Oostenrijks-Hongaarse dubbelmonarchie zijn, bij het hof en zijn keizerlijke oom is hij niet bepaald geliefd. Dat heeft enerzijds te maken met zijn politieke overtuiging, anderzijds met zijn omstrede huwelijk. De oude keizer Franz Joseph is een conservatief en vooral een traditioneel man. Grote veranderingen zijn niet aan hem besteed. Niet in de politiek en ook niet in zijn persoonlijk leven. Zo laat hij zich zelden of nooit per auto vervoeren en weigert hij zijn hele leven lang een lift te gebruiken. Ook in zijn keizerrijk wil hij het liefst alles bij het oude laten. In tegenstelling tot zijn oom, heeft troonopvolger Franz Ferdinand meer begrip voor de drang naar autonomie van een aantal bevolkingsgroepen. Zo is hij een voorstander van de oprichting van een derde staat, die in het zuiden van het keizerrijk Kroaten, Slovenen en Serviërs moet samenbrengen, en waarmee Oostenrijkers en Hongaren de macht zullen delen. Ook is hij voorstander van een politiek van ontspanning ten opzichte van Servië. Later lanceert hij zelfs het idee de dubbelmonarchie onder te verdelen in niet minder dan zestien autonome staten, weliswaar onder het gezag van één enkele keizer. In zijn concept moeten die zestien staten één gemeenschappelijke buitenlandse politiek voeren, over één centrale legermacht beschikken, alsook over één federaal parlement, waarvan de leden door de verschillende deelstaten zijn verkozen, naargelang de omvang van hun bevolking. Ambities die in het Europa anno 2014 heel hedendaags lijken, hoewel nog steeds niet gerealiseerd. In het traditionele klimaat van de dubbelmonarchie kun je de politieke overtuigingen van Franz Ferdinand dus gerust 'modern' en 'voorstrevend' noemen. Ze sluiten echter niet aan bij de heersende publieke opinie, noch bij de overtuiging van de keizer zelf. Vreemd genoeg zal juist de man die er moderne principes op na houdt en openstaat voor meer autonomie, in Sarajevo vermoord worden.

Een huwelijk met de linkerhand

Een meer persoonlijk twistpunt met het hof en de keizer vormt het omstreden huwelijk van Franz Ferdinand. Alles begint in de vroege jaren negentig wanneer Franz Ferdinand veelvuldige bezoeken brengt aan de familie van aartshertog Friedrich en aartshertogin Isabella in Pressburg (het huidige Bratislava in Slowakije). Iedereen veronderstelt dat hij de familie bezoekt om de mooie Marie Christina, de oudste dochter van de familie, het hof te maken. Dat blijkt echter een vergissing, die op een wel heel domme manier aan het licht komt. Ook hier speelt het toeval eens te meer een grote rol. Wanneer – na een zoveelste bezoek aan de familie – Franz Ferdinand na een tennispartij opnieuw naar Wenen is vertrokken, vindt een bediende zijn zakhorloge in een van de kamers en brengt deze naar de aartshertogin. Uit pure nieuwsgierigheid opent aartshertogin Isabella het sieraad: eindelijk zal ze te weten komen wie van haar mooie dochters de favoriet van Franz Ferdinand is. Bezoekt hij de familie omwille van Marie Christina? Of voor een van haar zussen? Aartshertogin Isabella is verbijsterd wanneer ze in het zakhorloge een fotootje ontdekt van gravin Sophie Chotek, haar tweeëntwintjarige hofdame. De aartshertogin reageert woedend: ze roept Sophie onmiddellijk op het matje en geeft haar het bevel nog diezelfde avond het familiekasteel te verlaten.

Daarmee is het amoureuze geheim van Franz Ferdinand ontdekt. Hij heeft Sophie twee jaar eerder ontmoet op een bal in Praag en is op haar verliefd geworden. Verliefd worden is één zaak, huwen een andere. Sophie Chotek is weliswaar van adel, maar behoort niet tot de absolute adellijke bovenklasse binnen het rijk. En een regel binnen de Habsburgse familiekringen waartoe Franz Ferdinand behoort, stelt dat Habsburgers alleen mogen huwen met leden van de grote Europese koningshuizen. Daar hoort gravin Sophie duidelijk niet bij en dus verzet de keizer zich formeel tegen een huwelijk. Tot zijn verbazing wil Franz Ferdinand echter van geen wijken weten: hij wil en zal

huwen met zijn beminde Sophie en met niemand anders. Misschien is er nog een vergelijk mogelijk indien Franz Ferdinand afstand zou doen van zijn troonopvolging, maar tot die toegeving is hij duidelijk niet bereid. De zaak belandt in een volslagen impasse, waarbij geen van beide partijen – neef noch oom – op zijn beslissing wil terugkomen. Pas nadat achtereenvolgens de Duitse keizer Wilhelm (die goed bevriend is met Franz Ferdinand en met veel belangstelling een bezoek aan zijn rozentuin brengt), de Russische tsaar Nicolaas en paus Leo XIII bij Franz Joseph bemiddelen, is de keizer bereid tot toegevingen: Franz Ferdinand krijgt toestemming om met Sophie te huwen, maar alleen op voorwaarde dat hun erfgenamen afstand doen van alle aanspraken op erfelijke titels en privileges. Zo wordt uitdrukkelijk bepaald dat de kinderen van Franz Ferdinand nooit ofte nimmer keizer kunnen worden. Enkel op die voorwaarde is de keizer bereid – zij het met tegenzin – zijn toestemming te geven tot een zogenaamd ‘morganatisch’ huwelijk, ofwel een ‘huwelijk met de linkerhand’. In de Weense Hofburg moet Franz Ferdinand zijn akkoord onder ede bevestigen. Drie dagen later huwt hij met Sophie. Met uitzondering van Franz Ferdinands stiefmoeder en haar twee dochters zijn daarbij geen leden van de keizerlijke familie aanwezig. Zelfs zijn twee jongere broers wonen het huwelijk niet bij. Deze situatie tekent perfect de slechte verhouding tussen Franz Ferdinand en het officiële Wenen, die ook later – bij de begrafenis van Franz Ferdinand en Sophie – nog een pijnlijke rol zou spelen.

Zelfs nu Franz Ferdinand en Sophie met elkaar gehuwd zijn, blijft het Habsburgse hofprotocol onverbiddeijk vasthouden aan de traditionele regels, waarbij ieder zijn rang en stand moet kennen. Zo mag Sophie niet naast haar echtgenoot plaatsnemen in de keizerlijke koets, noch in de koninklijke loge van het Burgtheater. Op de vele koninklijke bals moet Sophie zich laten voorafgaan door de prinsessen en hofdames met koninklijk bloed; tijdens staatsdiners krijgen aartshertogen een betere ereplaats aan tafel toegewezen. De verstandhouding tussen

Franz Ferdinand en het keizerlijke protocol zal nooit meer goed komen. Op een vreemde manier zal het strenge hofprotocol trouwens mede aan de basis liggen van het bezoek dat Franz Ferdinand in 1914 aan Sarajevo brengt.

De Zwarte Hand

Terwijl Franz Ferdinand in Wenen geniet van zijn huwelijk met Sophie, dat zeer gelukkig is en waaruit drie kinderen worden geboren, worden zeshonderd kilometer verderop plannen gesmeed om de Oostenrijks-Hongaarse dubbelmonarchie te ondermijnen. In oktober 1908 – amper twee dagen nadat de provincies Bosnië en Herzegovina door de Oostenrijkers werden geannexeerd – wordt in de Servische hoofdstad Belgrado binnen de schoot van de Servische regering een geheime organisatie opgericht. Zij krijgt de naam *Narodna Odbrana*, ofwel ‘Nationale Verdediging’. Deze organisatie stelt zich ten doel anti-Oostenrijkse propaganda te verspreiden en spionnen en saboteurs op te leiden. Vanuit Servië richt Narodna Odbrana al snel een netwerk van agenten op in de meeste Bosnische steden, en bouwt een ondergrondse route uit om vanuit Servië opruiend drukwerk, wapens en handlangers Bosnië binnen te smokkelen.

De activiteiten van Narodna Odbrana zijn uiteraard niet naar de zin van de Oostenrijkers. Zodra ze lucht krijgen van de geheime organisatie, reageren ze zo heftig dat Servië zich gedwongen ziet Narodna Odbrana om te vormen tot een culturele vereniging, die enkel binnen de grenzen van Servië zal opereren. Een staaltje van pure oogverblindings, want in het geheim wordt een nieuwe vereniging opgericht: *Ujedinjenje ili Smrt*, ofwel ‘Vereniging of Dood’, die de geschiedenis zal ingaan onder de meer jongensboekachtige naam *De Zwarte Hand*. Helemaal jongensboekachtig gaat het eraan toe wanneer nieuwe leden hun opwachting in de vereniging maken. Hun

initiatie gebeurt in een verduisterde kamer, slechts verlicht door één enkele kaars. Op een tafel in het midden van de kamer ligt daarbij een dolk, een pistool en een kruisbeeld. Met een zwijgende, gemaskerde man als enige getuige moet de nieuweling een eed van trouw zweren.

Het ware karakter van De Zwarte Hand blijkt duidelijk uit het officiële zegel: dat toont een doodshoofd, een bom en een fles gif. Ook de statuten van deze geheime organisatie winden er geen doekjes om: haar doel is ondubbelzinnig de oprichting van een Groot-Servische staat. Om dat doel te bereiken zullen de leden geen geweld schuwen. De organisatie wordt geleid door een raad van tien leden. De belangrijkste hiervan is de zevenendertigjarige kolonel Dragutin Dimitrijevic, hoofd van de geheime dienst van het Servische leger. In 1903 heeft hij al een stevige reputatie verworven bij een dodelijke aanslag op de Servische koning, waarbij hijzelf zwaar gewond werd en drie kogels in zijn lichaam kreeg, die daar voor de rest van zijn leven zullen blijven zitten. Later beraamt hij nog aanslagen op keizer Franz Joseph, de koning van Bulgarije en de koning van Griekenland. Geen doetje dus, maar een geboren samenzweerder en overtuigde revolutionair. Als student legt hij daarbij al zoveel energie aan de dag, dat zijn medestudenten hem de bijnaam 'Apis' geven, ofwel 'de Bij'.

Als kolonel 'Apis' Dimitrijevic begin 1914 verneemt dat Franz Ferdinand een bezoek zal brengen aan Bosnië, begint hij onmiddellijk plannen voor een aanslag te smeden. Voordat hij aan de slag gaat, neemt hij echter eerst contact op met de Russische militaire attaché in Belgrado en vraagt hem of Servië – indien het tot een oorlog met Oostenrijk zou komen – kan rekenen op de steun van Rusland. Pas nadat Apis van de Russische militaire attaché in Belgrado een positief antwoord op deze vraag ontvangt, begint hij zijn plannen voor een aanslag daadwerkelijk voor te bereiden.

In de Servische terroristenschool die speciaal voor dit soort activiteiten in Belgrado is opgericht, gaat Apis op zoek naar enkele geschikte samenzweerders. De school is bevolkt met een bonte mengeling

van Servische oorlogsveteranen uit de recente Balkanoorlogen en jonge studenten die uit Bosnië weggegaan zijn. In Servië dromen ze van een betere toekomst, die een einde zal maken aan hun armoede en hun tweederangsstatus in de Oostenrijks-Hongaarse dubbelmonarchie. Veteranen en studenten voeren samen verhitte gesprekken en politieke discussies in de vele koffiehuisen die de stad rijk is.

Voor het uitvoeren van de aanslag valt de keuze van Apis op drie Bosnische jongemannen van nauwelijks negentien: Trifko Grabez, Nedjelko Cabrinovic en Gavrilo Princip. Grabez is de zoon van een Servisch-orthodoxe priester. Hij is een prima student: in Belgrado legt hij de leerstof voor drie jaar in de helft van de tijd af. Cabrinovic is de zoon van een Oostenrijkse spion. De politieke overtuigingen van vader en zoon staan diametraal tegenover elkaar. Hij heeft gewerkt als loodgieter en timmerman, maar is tegenwoordig aan de slag als letterzetter bij een uitgeverij van anarchistische boeken. Net als Grabez drinkt hij regelmatig een glas te veel. En dan is er Gavrilo Princip, een negentienjarige student in wie Apis het meest vertrouwen stelt. Princip is geboren in Obljaj, een klein dorpje waar zijn vader op het postkantoor werkt. Hij is de vierde in een rij van negen kinderen, waarvan er niet minder dan zes op jonge leeftijd sterven. Hij is in Sarajevo naar school geweest, maar vertrok daarna naar Belgrado om er verder te studeren. Als overtuigd voorstander van een Groot-Servische staat kwam hij daar al snel in contact met De Zwarte Hand. De drie jongemannen hebben gemeen dat ze het in hun jeugd moeilijk hebben gehad en armoede hebben gekend. Als Bosniërs zijn ze officieel onderdanen van Oostenrijk-Hongarije, maar hun etnische afkomst is Servisch. Hun hart klopt voor Servië, niet voor Bosnië. En zeker niet voor Oostenrijk.

In het voorjaar van 1914 volgen de drie jongemannen in de terroristenschool van Belgrado een intensieve training, waarbij ze leren hoe je met een pistool omgaat en op welke manier je het best bommen gooit. Princip ontpopt zich daarbij al snel als een prima schut-

ter. Eind mei ontvangen ze de wapens die ze bij de aanslag zullen gebruiken: pistolen, bommen en een dosis cyaankali. De pistolen zijn moderne wapens van Belgische makelij, in het bijzonder het semi-automatische model FN 1910. Dat wapen is ontwikkeld door John Browning, maar wordt onder licentie geproduceerd in de wapenfabriek Fabrique Nationale in Herstal. Het pistool beschikt over een magazijn waarmee zes 9mm-kogels kunnen worden afgevuurd.⁴ De bommen die Princip en zijn kompanen ontvangen, zijn van Servische makelij. Het lijkt wel of ze speciaal voor dit soort aanslagen ontworpen zijn: licht van gewicht, makkelijk te hanteren en compact genoeg om in een jaszak op te bergen. Het giftige cyaankali is verpakt in kleine flesjes die de samenzweerders onmiddellijk na de aanslag zullen gebruiken om zelfmoord te plegen.

Een glunderende Franz Ferdinand

Omdat Apis verwacht dat de Oostenrijkse veiligheidsmaatregelen bij het bezoek van Franz Ferdinand zullen worden opgedreven, laat hij zijn drie jonge samenzweerdere al een maand op voorhand naar Sarajevo afreizen. Op dat moment maakt Franz Ferdinand zich klaar om naar Bosnië te vertrekken. Als inspecteur-generaal van het Oostenrijkse leger is hij door generaal Potiorek, de Oostenrijkse gouverneur van Bosnië en Herzegovina, uitgenodigd om er gedurende enkele dagen legermanoeuvres bij te wonen in de buurt van Sarajevo. Oorspronkelijk heeft Franz Ferdinand er niet veel zin in. Hij vraagt de keizer zelfs toestemming om de uitnodiging te weigeren vanwege gezondheidsredenen, maar de keizer legt dat verzoek naast zich neer. Wanneer Franz Ferdinand zich echter realiseert dat in Bosnië andere regels gelden dan in Wenen en het Oostenrijkse protocol er niet van kracht is, verandert hij van mening. In Bosnië zal zijn echtgenote Sophie eindelijk met alle eerbetoon worden ontvangen. Bij het officiële

bezoek aan Sarajevo op 28 juni zal ze zonder problemen naast hem kunnen plaatsnemen.

Kort nadat de drie Bosnische samenzweerders uit Belgrado zijn vertrokken, krijgt de Servische eerste minister Nikola Pasic lucht van de samenzwering.⁵ Hij realiseert zich onmiddellijk dat een aanslag op de Oostenrijkse kroonprins makkelijk kan leiden tot een gewapend conflict met Oostenrijk. Dat is een risico dat Pasic niet wil nemen. Tijdens de Balkanoorlogen, die nog maar enkele jaren achter hem liggen, vocht Servië eerst met Turkije, later met Bulgarije. Nikola Pasic beseft dat zijn land militair gezien niet klaar is voor een nieuwe confrontatie. Een moordaanslag op een Oostenrijkse kroonprins moet dus absoluut vermeden worden. Daarom geeft hij het bevel de drie samenzweerders onmiddellijk terug te roepen. Jammer genoeg komt zijn reactie te laat: Princip en zijn kompanen zijn de grens al overgestoken en ondergedoken in Bosnië.

Pasic zoekt vertwijfeld naar een oplossing. De enige mogelijkheid die hem nog rest is de Oostenrijkers zelf op de hoogte te brengen van het moordplan. Dat is echter niet zo eenvoudig, want op die manier geeft hij tegenover Oostenrijk openlijk toe dat hij op de hoogte was van dit plan, terwijl de Servische regering het bestaan van dit soort subversieve activiteiten altijd heeft ontkend.

Nikola Pasic is echter een gewiekst politicus. Hij geeft Jovan Jovanovic – zijn ambassadeur in Wenen – de opdracht een persoonlijk gesprek te vragen met de Oostenrijkse minister van Buitenlandse Zaken Leopold Berchtold en deze dan subtiel op de hoogte te brengen van de samenzwering. Berchtold vindt Jovanovic echter een nationalistische extremist en wil de Serviër niet eens ontvangen. In plaats daarvan komt Jovanovic terecht bij de minister van Financiën, Leon Bilinski. Hij vertelt de minister dat de aanwezigheid van Franz Ferdinand tijdens legermanoeuvres zo dicht bij de Servische grens uiterst gevoelig ligt. Stel je voor dat een of andere verhitte nationalist op

slechte ideeën zou komen, mijmert Jovanovic hardop. Zou het niet beter zijn de reis van Franz Ferdinand te annuleren? Uiteraard spreekt de Servische ambassadeur daarbij slechts uit ‘persoonlijke naam’. Wat hij vertelt, is geen officieel standpunt. In het jargon dat diplomaten plegen te hanteren – waarbij vaak tussen de regels moet worden gelezen – is de boodschap meer dan duidelijk. Toch pikt Bilinski de waarschuwing niet op. ‘De laatste tijd is alles rustig in Bosnië’, verzekert hij de ambassadeur. Daarmee is het een vruchteloos gesprek. De reis van Franz Ferdinand zal gewoon doorgaan, zoals gepland.

Op dinsdag 23 juni vertrekken Franz Ferdinand en zijn echtgenote Sophie per trein vanuit hun kasteel in de buurt van Wenen. Vanaf het begin verloopt de reis met de nodige hindernissen. Franz Ferdinand en Sophie zijn nog maar net uit het station vertrokken als een van de assen van hun persoonlijke salonrijtuig vastloopt. Er zit niks anders op dan het rijtuig achter te laten en de reis voort te zetten in een van de eerste klasrijtuigen. Vanuit Wenen zullen Franz Ferdinand en Sophie afzonderlijk naar Sarajevo reizen. Sophie zal de trein nemen naar Boedapest, de enige route om Sarajevo langs het spoor te bereiken. Omdat zijn relaties met de Hongaren niet al te best zijn, verkiest Franz Ferdinand een andere weg te volgen. Hij zal via de Adriatische Zee naar Sarajevo reizen, hoewel deze route meer tijd kost en ongetwijfeld minder comfort biedt⁶. Na een tocht over zee – en daarna opnieuw per trein – ontmoet Franz Ferdinand in de middag van donderdag 25 juni zijn echtgenote weer in hotel Bosna te Ilidze, een kuuroord vlak bij Sarajevo. Onderweg heeft hij het gezelschap gekregen van zijn gastheer, gouverneur Potiorek. Het humeur van de kroonprins is opperbest: hoewel het pijpenstelen regende toen hij in het station arriveerde, werd hij er door een enthousiaste menigte verwelkomd. Zonder rekening te houden met het geplande programma, besluit hij samen met Sophie nog een uitstapje te maken in de stad. Hij heeft vernomen dat er in Sarajevo mooi antiek te koop

is. Al winkelend in de straten van Sarajevo vult hij zijn collectie aan met onder andere enkele mooie tapijten. Door een speling van het lot kruisen Franz Ferdinand en Sophie tijdens hun winkeltocht het pad van Gavrilo Princip, die de stad ingelopen is om een glimp van de kroonprins op te vangen, zodat hij deze zeker goed zal herkennen bij het plegen van de moordaanslag.

De twee volgende dagen woont Franz Ferdinand in gezelschap van gouverneur Potiorek de legermanoeuvres bij. Het weer is verschrikkelijk. Hoewel het eind juni is, sneeuwt het zelfs! Tot grote tevredenheid van beiden verlopen de oefeningen echter zeer goed.

Op zaterdagavond 27 juni nodigt Franz Ferdinand alle notabelen uit op een groots diner. Een uitgebreid gezelschap geniet van soufflés, ossenhaas, gebraden gans en verse fruitsla. Franz Ferdinand glundert. Voor het eerst kunnen Sophie en hijzelf tijdens een officieel diner aan dezelfde tafel zitten. Terwijl hijzelf geflankeerd wordt door generaal Potiorek en de voorzitter van het Bosnische parlement, neemt Sophie plaats tussen de Servisch-orthodoxe en de katholieke aartsbisschop van Sarajevo. Het strenge protocol van Wenen is ver weg. De avond kan niet meer stuk.

Twee dodelijke schoten

De samenzweerders hebben inmiddels niet stilgezeten. Zodra ze in Sarajevo zijn gearriveerd, is Princip ondergedoken bij zijn drieëntwintigjarige revolutionaire vriend Danilo Ilic, die als journalist⁷ voor een plaatselijke Servische krant werkt. Ilic slaagt erin ter plaatse het team uit te breiden met drie extra handlangers: de achtentwintigjarige moslim Muhamed Mehmedbasic, de zeventienjarige Vaso Cubrilovic en de achttienjarige Cvijetko Popovic. In tegenstelling tot de samenzweerders die vanuit Belgrado zijn afgereisd, krijgen de handlangers uit Sarajevo slechts een minimum aan informatie. In het geval van

arrestatie zal hun actie slechts een beperkt, lokaal initiatief lijken, waarvan geen enkel spoor naar Servië zal leiden.

Op zondag 28 juni is het zover. Vroeg in de ochtend arriveren Franz Ferdinand en Sophie in het station van Sarajevo, waar generaal Potiorek hen opwacht en officieel welkom heet in de stad. Precies om tien uur vertrekt een konvooi van zes auto's naar het stadhuis. In de eerste wagen zit de burgemeester van Sarajevo, samen met de hoofdcommissaris. De tweede wagen – een open limousine – vervoert kroonprins Franz Ferdinand en zijn echtgenote. Zij zitten naast elkaar op de achterbank, tegenover generaal Potiorek, die op een klapstoel zit. Naast de chauffeur zit graaf Harrach, de eigenaar van de wagen. De overige wagens vervoeren leden uit de staf van Franz Ferdinand en de Bosnische administratie. In tegenstelling tot de vorige dagen is het die zondag schitterend weer. Vele toeschouwers hebben zich met bloemen, vlaggen en wimpels langs het parcours opgesteld. Op initiatief van Potiorek zijn er slechts beperkte veiligheidsvoorzieningen getroffen. Zo wil hij aantonen dat Sarajevo een veilige stad is, waar hij alles onder controle heeft.

Nog vóór Franz Ferdinand aan zijn rit begint, hebben de zeven samenzweerders zich opgesteld op verschillende plaatsen langs de Appelkade, de brede boulevard aan de oever van de Miljacka, die dwars door Sarajevo stroomt. De eerste post is ingenomen door Mehmedbasic. Om kwart over tien ziet hij het konvooi van de kroonprins naderen, met in de tweede wagen Franz Ferdinand; naast hem zit Sophie, die een opvallend grote, witte hoed draagt. Wanneer de wagens dichterbij komen, raakt Mehmedbasic in paniek. Zonder enige actie te ondernemen laat hij de wagens ongemoeid voorbijrijden. Later vertelt hij dat een politieman hem in de gaten hield, precies op het moment dat de wagens passeerden.

Een eind verder staat Cabrinovic opgesteld, een van de samenzweerders die samen met Princip vanuit Belgrado naar Bosnië is gekomen. Wanneer hij de wagens ziet aankomen, haalt hij ongemerkt

een bom tevoorschijn. Hij laat de eerste wagen passeren en gooit dan de bom in de richting van de limousine waarin Franz Ferdinand en Sophie zitten. Maar Cabrinovic mist zijn doel: tot zijn ontsteltenis ziet hij de bom niet in de wagen vallen, maar op het opengevouwen dak en vervolgens op de straatstenen, waar hij ontploft terwijl de derde wagen van het konvooi er al dichtbij is. Een dozijn omstanders wordt door de explosie licht gewond. De inzittenden van de derde wagen zijn er erger aan toe. Luitenant-kolonel Erich von Merizzi – de adjudant van generaal Potiorek – bloedt hevig aan het hoofd en wordt in allerijl naar het hospitaal gebracht.

Zodra Cabrinovic de bom heeft gegooid, slikt hij de cyaankali in en springt in de Miljacka. Eind juni staat het water in de rivier echter zeer laag en reikt niet eens tot Cabrinovic' middel. Onmiddellijk springen vier mannen – onder wie twee politieagenten – hem achterna en slaan erin hem te overmeesteren. Daarop wordt Cabrinovic naar het politiekantoor gebracht. De cyaankali blijkt zijn dodelijke uitwerking te missen. Cabrinovic wordt er alleen doodmisselijk van.

Terwijl Cabrinovic gearresteerd wordt, rijdt het konvooi van Franz Ferdinand snel verder naar het stadhuis. Daarbij passeren ze de andere samenzweerders, die echter geen verdere actie ondernemen. Na het geluid van de explosie veronderstelden ze dat de aanslag gelukt was. Nu ze de aartshertog levend en wel voorbij zien rijden, besluiten ze alsnog op hun post te blijven. Ze weten dat Franz Ferdinand na zijn bezoek aan het stadhuis weer voorbij zal komen en hopen dan hun kans opnieuw te kunnen wagen.

Aan het stadhuis worden Franz Ferdinand en zijn gevolg opgevoerd door de notabelen van de stad. De burgemeester – die met het konvooi is meegereden en dus getuige was van de bomaanslag – wil vreemd genoeg zijn geplande welkomstrede houden, alsof er niets aan de hand is. Franz Ferdinand onderbreekt hem: 'Ongehoord!' zegt hij verontwaardigd. 'Ik kom hier op bezoek en word ontvangen met een bom!'

In het stadhuis ontstaat een discussie over het verdere verloop van het programma. Franz Ferdinand wil zich niet laten intimideren en besluit zijn bezoek aan Sarajevo gewoon voort te zetten en wil bovendien eerst nog een bezoek brengen aan de gewonde luitenant-kolonel von Merizzi. Hij dringt er bij Sophie op aan dat zijzelf rechtstreeks naar het hotel zal terugkeren, maar kan haar niet overtuigen. ‘Neen Franz, ik ga mee met jou’, antwoordt ze. Daarop stapt iedereen weer in de auto’s, die nu koers zetten naar het ziekenhuis.

Opnieuw rijdt het konvooi de Appelkade op. Stom genoeg heeft niemand eraan gedacht de chauffeurs op de hoogte te brengen van de nieuwe bestemming. Wanneer de wagens ter hoogte van de Latijnse brug komen, draait de eerste wagen rechts af, in de richting van het museum. De tweede wagen volgt zijn voorganger. Generaal Potiorek realiseert zich onmiddellijk de vergissing. ‘Wat gebeurt er?’ roept hij. ‘We zijn verkeerd! We moeten verder langs de Appelkade!’ Hij beveelt de chauffeur onmiddellijk halt te houden en achteruit te rijden, in de richting van de kade. Daarbij komen de wagens heel even tot stilstand, precies op de plaats waar Gavrilo Princip nog altijd staat te wachten. Na de mislukte bomaanslag heeft hij de hoop op een geslaagde missie opgegeven. Maar nu de wagen van Franz Ferdinand vlak voor hem stopt, grijpt hij zijn kans. Hij trekt zijn FN 1910-pistool, doet een paar stappen vooruit, richt het wapen en vuurt van korte afstand twee schoten af. Het eerste schot treft Franz Ferdinand in de nek, net onder de boord van zijn uniform. Het andere schot treft Sophie in de buik.

Gouverneur Potiorek hoort het geluid van de schoten, maar denkt dat ze hun doel gemist hebben: op de achterbank blijven Franz Ferdinand en Sophie immers netjes rechtop zitten. Na dit nieuwe incident besluit hij het bezoek aan het ziekenhuis alsnog te schrappen en geeft de chauffeur opdracht rechtstreeks koers te zetten naar zijn gouvernementele residentie. Weer rijden de wagens over de Latijnse brug. Tot zijn verbijstering ziet Potiorek hoe Sophie voor zijn ogen opzij

zakt en met haar hoofd op de knieën van haar echtgenoot belandt. Ondanks de kogel in zijn nek buigt Franz Ferdinand zich over haar heen. ‘Sophie! Sophie!’ zegt hij smekend. ‘Ga niet dood! Blijf leven voor onze kinderen!’ Het volgende moment zakt de aartshertog zelf onderuit. De generaalshelm met groene veren valt van zijn hoofd. Potiorek beseft dat het helemaal misgaat en geeft de chauffeur opdracht zo snel mogelijk naar zijn residentie te rijden. Graaf Harrach, die zich naar Franz Ferdinand toe buigt, hoort de Oostenrijkse kroonprins met zwakke stem zeggen: ‘Het is niets, het is niets...’

Nadat Gavriilo Princip de twee schoten op Franz Ferdinand en Sophie heeft afgevuurd, richt hij het wapen op zichzelf met de bedoeling zelfmoord te plegen. Maar een omstander grijpt Princip's arm vast en drukt deze naar beneden. Het volgende moment werpen nog meer omstanders zich op hem. Twee officieren uit het gevolg van Franz Ferdinand proberen zich met getrokken sabel een weg te banen door de menigte, maar het is uiteindelijk een jonge politieofficier die Princip overmeestert. Die is er inmiddels in geslaagd de cyaankali in te slikken. Maar net zomin als bij Cabrinovic blijkt de dosis dodelijk. Blijkbaar is het gif te oud en heeft het zijn kracht verloren. Het bezorgt Princip alleen maar helse buikkrampen. Terwijl hij hardhandig naar het dichtstbijzijnde politiekantoor wordt geleid, geeft hij enkele keren over op de straatstenen. Hij bloedt uit verschillende hoofdwonden en ziet er doodziek uit.

Zodra de auto met Franz Ferdinand en Sophie aan de residentie van Potiorek arriveert, snellen verschillende artsen toe. Kort daarvoor hebben ze nog de gewonde omstanders van de bomaanslag verzorgd, nu moeten ze zich ontfermen over de keizerlijke kroonprins en zijn echtgenote. Bij Sophie kunnen ze enkel de dood vaststellen: het schot van Princip heeft haar getroffen in de lies, waar de kogel een slagader heeft geraakt. Nog tijdens de autorit is Sophie gestorven aan een inwendige bloeding. Ook Franz Ferdinand is er erg aan toe. Hij heeft het bewustzijn verloren en ademt nog nauwelijks. Zijn pols klopt zwak.

Bloed stroomt uit de wonde in zijn hals. De artsen proberen zijn jas uit te trekken, maar slagen daar niet direct in. Om er slanker uit te zien, heeft Franz Ferdinand die ochtend zijn jasje extra stevig laten dicht-snoeren en zich omgord met een sjaal die de dokters niet onmiddellijk weten los te maken. Uiteindelijk snijdt een van de artsen met een zakmes de sjaal stuk en knipt het jasje van Franz Ferdinand open. De artsen zetten de aartshertog rechtop en heel even lijkt het beter met hem te gaan. Wanneer het volgende moment het bloed echter onverwacht uit zijn mond gulpt, beseft iedereen dat er geen hoop meer is. De dokters kunnen enkel toezien hoe Franz Ferdinand in hun handen sterft.

Begrafenisplechtigheid in mineur

Zodra het nieuws van de aanslag Wenen bereikt, worden alle theatervoorstellingen in de Oostenrijkse hoofdstad afgelast. Servië wordt verantwoordelijk geacht voor de dood van Franz Ferdinand en dagenlang verzamelt een boze menigte zich voor het Servische consulaat. Aan het Weense hof stromen de rouwbetuigingen massaal toe. De Britse koning, de Russische tsaar, de Duitse keizer en vele andere Europese koningshuizen zenden telegrammen en delen in de rouw. Anderen juichen de aanslag juist toe. ‘Lof voor het pistool van Princip en de bom van Cabrinovic!’ schrijft een Italiaanse journalist. Zijn naam: Benito Mussolini.

Twee dagen na de moordaanslag worden de lichamen van Franz Ferdinand en Sophie naar Wenen overgebracht. Ze worden er opgebaard in de keizerlijke Hofburgkapel. Omdat Sophie ‘slechts’ een gravin is, laat het strenge hofprotocol niet toe dat ze in de Kapuzinergruft – de keizerlijke grafkelder van de Habsburgers – wordt begraven. Daarom wordt besloten beide echtgenoten te begraven in hun kasteel in Artstetten. Daar heeft Franz Ferdinand trouwens een fami-

liegraf laten bouwen: hij besefte dat dit de enige manier was om op dezelfde plaats als zijn echtgenote te worden begraven.

Het moordonderzoek in Sarajevo

In Sarajevo is onderzoeksrechter Leo Pfeffer ondertussen belast met het onderzoek naar zowel de bomaanslag van Cabrinovic als de schoten die Princip heeft afgevuurd. Pfeffer laat onmiddellijk Princip bij zich komen voor een eerste verhoor. De jonge student ziet er verschrikkelijk uit: zijn hoofd is omzwachteld met een verband en hij is nog steeds doodziek van de cyaankali. Hij vertelt Pfeffer dat hij de moord-aanslag op Franz Ferdinand louter in zijn eentje heeft bedacht en uitgevoerd. Met de man die een bom gooide heeft hij helemaal niets te maken. Dat verhaal wordt later op de dag bevestigd door Cabrinovic, die net als Princip vertelt dat hij de aanslag helemaal alleen heeft beraamd en uitgevoerd. De volgende dag al geeft Cabrinovic toe dat hij de aanslag samen met Princip in Belgrado heeft voorbereid. Daarop zit er voor Princip niets anders op dan toe te geven dat hij een en ander verzwegen heeft. Ja, hij heeft samengewerkt met Cabrinovic. Maar over de andere samenzweerders zwijgt Princip in alle talen. En dat doet – voorlopig althans – ook Cabrinovic.

Even lijkt het alsof het onderzoek hiermee afgerond is en de aanslag de geschiedenis zal ingaan als een persoonlijk initiatief van enkele revolutionaire heethoofden. Wanneer Ilic – de man die Princip onderdak heeft verleend – ondervraagd wordt, gaat hij echter al snel over tot bekentenissen. Hij vertelt Pfeffer dat de groep samenzweerders uit zeven personen bestaat: drie zijn vanuit Belgrado vertrokken, drie zijn door hemzelf in Sarajevo gerekruteerd. De volgende dagen laat de onderzoeksrechter de andere samenzweerders arresteren: Grabez, Cubrilovic en Popovic. De enige samenzweerder die de dans weet te ontspringen is Muhamed Mehmedbasic, die naar Montenegro is gevlucht.

Langzaam krijgt het onderzoeksteam zicht op de omvang van de samenzwering. Een tijdlang weten de belangrijkste verdachten nog handig alle sporen te verbergen die in de richting van Servië wijzen. Maar dan valt Cabrinovic tijdens een van zijn verhoren door de mand. Hij noemt de naam van Milan Ciganovic, een medewerker van Apis, die de drie samenzweerders in Belgrado heeft benaderd en hun de wapens heeft overhandigd. Hij vertelt ook over het bestaan van de Narodna Odbrana. Een paar dagen later klapt ook Ilic verder uit de school en noemt de naam van majoor Tankosic, een andere medewerker van Apis. Nu hij de namen Ciganovic en Tankosic kent, is Pfeffer ervan overtuigd dat hij tot de kern van de zaak is gekomen. De volledige toedracht zal hij – en met hem ook de Oostenrijkers – echter nooit te weten komen. Vooral onder druk van Princip slagen de samenzweerders er immers in op een handige manier het bestaan van De Zwarte Hand geheim te houden, net als het feit dat de moord-aanslag beraamd is door het hoofd van de geheime dienst van het Servische leger, Dragutin 'Apis' Dimitrijevic. 'Niets wijst erop dat de Servische regering op de hoogte was van de samenzwering, noch van de voorbereiding of het verloop ervan', luidt de conclusie. De Servische regering blijft dus buiten schot. De strategie van Apis heeft perfect gewerkt.

Een dodelijke aanslag op zijn kroonprins kan en wil Oostenrijk-Hongarije echter niet over zich heen laten gaan. Op 23 juli – bijna een maand na de aanslag – stelt de dubbelmonarchie Servië voor een ultimatum, waaraan tien eisen zijn verbonden. Een van de tien eisen is dat ze rechtstreeks betrokken wordt bij het Servische onderzoek naar de daders. Beducht voor de militaire macht van zijn grote buurland en om een oorlog te vermijden, is Servië verrassend genoeg bereid op alle punten van het ultimatum in te gaan, behalve op de eis voor een Oostenrijks politieonderzoek op Servische bodem. Dat beschouwt Servië – niet ten onrechte – als een aantasting van de Servische soevereiniteit.

Oostenrijk houdt voet bij stuk: aangezien Servië weigert op het toetaal van de eisen in te gaan, verklaart het op 28 juli – precies een maand nadat Princip zijn fatale schoten in Sarajevo afvuurde – de oorlog aan Servië. De dag erna beschieten Oostenrijkse kanonneerboden vanaf de Donau de Servische hoofdstad Belgrado. Daarmee is de Eerste Wereldoorlog een feit.

Alles welbeschouwd is de moordaanslag in Sarajevo een opeenstapeling van toevalligheden: het feit dat Franz Ferdinand besliste om het officiële programma om te gooien en naar het ziekenhuis te rijden om de gewonde luitenant-kolonel von Merizzi te bezoeken; het feit dat de chauffeur van zijn auto een verkeerde straat insloeg en de wagen daarop tot stilstand kwam precies op de plaats waar Princip stond te wachten; het feit dat deze slechts twee schoten afvuurde, die wel allebei raak én dodelijk waren.

Honderd jaar na de feiten kun je je afvragen hoe de twintigste eeuw zou zijn verlopen als Princip en Cabrinovic onmiddellijk na de moordaanslag waren overleden na het innemen van de cyaankali. In dat geval zou het onderzoek van de aanslag de Oostenrijkers nooit naar Servië hebben geleid. En wie weet was de Eerste Wereldoorlog dan nooit uitgebroken. Het blijft uiteraard een hypothetische vraag, waarop we het antwoord nooit zullen weten.

Princip sterft in de cel

Op 12 oktober 1914 – de oorlog is overal in Europa dan al twee maanden volop bezig – start in Sarajevo het proces tegen Princip en de andere samenzweerders. De beschuldiging voor de samenzweerders luidt: hoogverraad en moord. Volgens de Bosnische wetgeving staat hierop de doodstraf, tenzij de dader op het moment van de feiten jonger is dan twintig jaar. In dat geval wordt

de doodstraf automatisch omgezet tot twintig jaar gevangenisstraf. Dat is bij dit proces niet onbelangrijk, want met uitzondering van Ilic zijn de belangrijkste samenzweeiders allen jonger dan twintig. Cabrinovic, de jongeman die de bom heeft gegooid, is op het moment van de feiten zelfs slechts zeventien! Over de precieze leeftijd van Princip ontstaat discussie. Volgens de openbare aanklager is hij geboren op 26 juni 1884, waardoor hij twee dagen voor de aanslag twintig is geworden. Maar Princip beweert dat hij niet is geboren in juni, maar in juli en op het moment van de feiten dus negentien was. Zijn versie wordt bevestigd door het officiële geboorteregister van de kerk in zijn geboorteplaats Obljaj.

Wanneer enkele weken later het verdict valt, worden vijf van de zes samenzweeiders schuldig bevonden. Behalve Princip zijn ze allemaal jonger dan twintig. Daarom komen ze ervan af met een langdurige gevangenisstraf. Cabrinovic en Grabez krijgen twintig jaar, de anderen een paar jaar minder. Ook Princip wordt veroordeeld tot twintig jaar gevangenis: omdat er onduidelijkheid is rond zijn geboortedatum, heeft de rechtbank besloten de twijfel in zijn voordeel te laten spelen. Van de – meerderjarige – handlangers die Princip en de anderen hebben geholpen, krijgen er vijf de doodstraf.

Nadat de rechtbank haar vonnis heeft uitgesproken, worden Princip, Grabez en Cabrinovic op transport gezet naar de gevangenis van Terezin, een garnizoensstadje in Tsjechië dat tijdens de Tweede Wereldoorlog onder zijn Duitse naam Theresienstadt een lugubere reputatie zal verwerven. Daar verdwijnen ze in een cel en ook in de vergetelheid. Alle drie sterven ze nog tijdens de Eerste Wereldoorlog aan tuberculose. Princip sterft als laatste, in april 1918, een paar maanden vóór het einde van de oorlog.

Kort na de oorlog worden de stoffelijke resten van Princip, Cabrinovic en Grabez opnieuw overgebracht naar Sarajevo,

waar ze herbegraven worden. In het nieuwe Joegoslavië worden Princip en zijn medestanders niet langer als moordenaars, maar als helden beschouwd: exact op de plaats waar Princip stond toen hij de schoten loste, worden zijn voetsporen in het cement van de stoep aangebracht. Na de Servisch-Bosnische oorlog tijdens de jaren negentig van de vorige eeuw werden ze opnieuw verwijderd: aan een Servische held had Bosnië-Herzegovina niet langer behoefte.

2

EEN DUIITS ULTIMATUM

Brussel – 2 en 3 augustus 1914

Na de aanslag in Sarajevo blijft het vreemd genoeg bijna een maand lang vrij kalm in Europa. In de ogen van velen is de moordaanslag op Franz Ferdinand en Sophie slechts de zoveelste politieke aanslag in een lange rij.

De Duitse keizer Wilhelm vertrekt zelfs onbezorgd voor een cruise met zijn persoonlijke jacht Hohenzollern.

Ook voor vele anderen breekt een lange, mooie zomer aan. De vredige toestand in Europa blijkt echter schijn.

Een gespannen vrede

De moordaanslag in Sarajevo maakt alles in acht genomen weinig indruk op de publieke opinie. ‘In de Balkan is er altijd wel iets aan de hand’, zo redeneert men. ‘Ook dit keer zal het wel overwaaien.’ In de pers wordt opgemerkt dat de aanslag werd georganiseerd vanuit de Servische hoofdstad Belgrado. Een internationaal conflict is dus niet volledig uitgesloten. Maar een grote oorlog komt er niet meteen aan, schrijven de journalisten. En mocht het al tot een oorlog komen, dan blijft die ongetwijfeld beperkt tot de Balkan. Ook de Belgische koning Albert lijkt er nogal gerust op. Begin juli brengt hij een officieel bezoek aan Zwitserland. Als enthousiast bergbeklimmer geniet hij er volop

van de Alpen. De rest van zijn vakantie brengt hij door in zijn villa in Oostende.

Sinds 1831 heeft België geen oorlog meer gekend. In 1839 werden een aantal internationale verdragen afgesloten, die aan België volledige neutraliteit bieden. Alle grote Europese mogendheden – Frankrijk, Groot-Brittannië, Rusland, Oostenrijk en Duitsland – staan daar garant voor. Dus waarom zou België zich zorgen maken? Zelfs al zou het tot een oorlog komen, dan zal België daarin zeker niet betrokken worden. Dat is de rotsvastе overtuiging van de Belgische bevolking.

Toch hangt in Europa al een hele tijd een gevoel van oorlog in de lucht. Het nog jonge Duitsland werpt zich steeds nadrukkelijker op tot supermacht. Het land wil zijn rijk uitbreiden met een aantal overzeese kolonies, net zoals de andere Europese grootmachten dat voorheen hebben gedaan. De uitbreiding van de Duitse zeevloot – de *Hochseeflotte* – wordt door Groot-Brittannië met heel veel argwaan in de gaten gehouden. *Britannia Rules The Waves*, en dat willen de Britten zo houden. Frankrijk heeft de vernedering van 1870 – toen Pruisen Frankrijk op de knieën dwong en het Pruisische leger in een triomftocht door de Franse hoofdstad trok – nog niet verteerd. In Parijs zijn de beelden van Elzas-Lotharingen nog steeds met een zwarte rouwdoek bedekt. Die zal pas worden weggehaald nadat deze provincies weer op de Duitsers veroverd zijn en opnieuw deel van Frankrijk uitmaken. Wanneer Rusland en Frankrijk een aantal verdragen afsluiten, voelt Duitsland zich bedreigd en gaan in Berlijn de alarmbellen rinkelen. Zelfs voor een machtig land als Duitsland betekent een oorlog op twee fronten een regelrechte nachtmerrie.

Maakte men zich aanvankelijk in de rest van Europa niet zo druk over de moord op Franz Ferdinand, dan verwekt het Oostenrijkse ultimatum en de Servische afwijzing ervan wél grote beroering in de Europese hoofdsteden. Plotseling lijkt een oorlog in Europa – en ook in België – niet langer onmogelijk. ‘Zeker, het is nog geen oorlog, noteert de *Indépendance belge* van 27 juli, ‘maar vrede is het ook

niet echt meer.’ Als Oostenrijk op 28 juli de oorlog verklaart aan zijn kleine buurland en de Servische hoofdstad Belgrado beschiet, lijkt de kans op een oorlog in Europa, waarin ook België betrokken kan raken, plotseling zeer reëel.

Meningsverschillen tussen koning en regeringsleider

Wanneer België op 29 juli verneemt dat Oostenrijk de dag ervoor de oorlog heeft verklaard aan Servië, wordt nog diezelfde dag de ‘versterkte vredesvoet’ afgekondigd. België voelt zich wel beschermd door de internationale verdragen uit 1839, maar beseft terzelfder tijd dat deze verdragen nog geen absolute garantie betekenen. Bovendien verplichten deze verdragen België om zijn neutraliteit zelf actief te verdedigen. Het Belgische leger is nog helemaal niet klaar voor een oorlog. Op zijn sterfbed ondertekende koning Leopold II in 1909 een wet die het systeem van de loting verving door een persoonlijke legerdienst, waarbij per gezin één dienstplichtige onder de wapens moest. In het licht van de internationale spanningen volgt in 1913 een nieuwe militiewet, waarbij het principe van slechts één legerdienst per gezin wordt opgeheven. In augustus 1914 zijn de bepalingen van die nieuwe wet echter nog niet volledig in uitvoering. In de praktijk betekent dit dat de verloven van de dienstdoende miliciens (van de klasse 1913) onmiddellijk worden ingetrokken en drie afgezwaaide klassen (1910, 1911 en 1912) opnieuw onder de wapens worden geroepen.

Het slechte nieuws veroorzaakt onrust in het land en jaagt veel mensen naar de loketten van de Nationale Bank om hun papiergeld in te wisselen voor ‘echt geld’, munten dus. Op veel plaatsen beginnen mensen te hamsteren, waardoor de prijzen pijlsnel de hoogte in schieten. In Brussel stijgt de prijs van groenten met zestig tot zeventig procent, die van aardappelen met liefst driehonderd procent¹.

De meeste Belgen blijven de toekomst echter optimistisch tegemoet zien en vertrouwen op de verdragen die de neutraliteit van het land waarborgen. Wat heeft België te maken met een Servische moord op een Oostenrijkse troonopvolger? Achter de schermen wordt in België wel degelijk al een tijdje rekening gehouden met een internationaal gewapend conflict, waarbij de dreiging vanuit Duitsland komt. Toen koning Albert in november 1913 een officieel bezoek aan Berlijn bracht, wees keizer Wilhelm hem op een onbewaakt moment tijdens een hofbal de generaal aan 'die de opmars naar Parijs zal commanderen'. In een persoonlijk gesprek liet Wilhelm zich bijzonder scherp uit over Frankrijk. Daardoor werd een oorlog 'niet alleen onvermijdelijk, maar zelfs aanstaande'. De conclusies die koning Albert moest trekken, lagen voor de hand.

Tussen 1880 en 1890 is in België rond Antwerpen, Namen en Luik een ring van forten gebouwd. In Luik moesten ze bescherming bieden tegen een mogelijke aanval vanuit Duitsland, in Namen tegen een Franse aanval. Antwerpen en zijn fortengordel werd beschouwd als 'Nationaal Reduit': een versterkte plaats waarin het Belgische leger zich in geval van nood zou kunnen terugtrekken in afwachting tot een of meer van de internationale 'garanten' het land te hulp zou komen.

Hoe België zich in geval van oorlog moet opstellen, is niet duidelijk. In 1913 heeft koning Albert generaal De Ryckel tot stafchef benoemd. Hij moest een plan uitwerken waarbij het leger zich langs de Maas opstelt om van daaruit het grondgebied te verdedigen. Dat is niet naar de zin van regeringsleider Charles de Broqueville: hij voelt zich gepasseerd, maakt de benoeming van De Ryckel ongedaan en benoemt zijn beschermeling generaal Antoine de Selliers de Moranville tot nieuwe stafchef. Die is er voorstander van om het veldleger in het midden van het land op te stellen, ten zuiden van de lijn Sint-Truiden-Tienen. Koning Albert blijft echter aandringen op een verdediging dicht bij de grenzen van het land.

België mobiliseert

Terwijl de koning bekvecht met zijn stafchef (die hij in september overigens zal ontslaan²), stijgt op het internationale toneel de spanning wanneer Rusland – dat een verdrag met Servië heeft – op 30 juli de mobilisatie afkondigt. De internationale spanningen worden nog groter wanneer Duitsland de volgende dag zijn troepen in *Kriegszustand* brengt. Ook Nederland gaat nu over tot mobilisatie. 's Middags 31 juli vergadert in België de ministerraad onder voorzitterschap van de koning. Omdat de internationale spanning steeds sneller toeneemt, wordt de 'versterkte vredesvoet' niet meer voldoende geacht. Om zes uur 's avonds wordt beslist dat België zijn leger zal mobiliseren. De mobilisatie zal ingaan om middernacht.

Nog diezelfde avond wordt Karl-Konrad von Below-Saleske, de Duitse ambassadeur in Brussel, ontboden op het ministerie van Buitenlandse Zaken voor een gesprek met secretaris-generaal baron Leon van der Elst. Die herinnert von Below aan de belofte die de vorige Duitse ambassadeur hem enkele jaren eerder heeft gedaan vanwege de Duitse kanselier von Bethmann-Hollweg. 'Duitsland', zo had von Bethmann officieel laten weten, 'heeft geen enkele intentie om de Belgische neutraliteit te schenden.' Nu vraagt Van der Elst aan von Below om de belofte formeel te herbevestigen. Daarop antwoordt de Duitse ambassadeur dat hij ervan overtuigd is dat de belofte ongewijzigd van kracht is. Een publieke verklaring hierover ligt echter nogal moeilijk: Frankrijk zou hieruit kunnen afleiden dat er vanuit het noorden geen bedreiging te duchten is, zodat het land al zijn macht kan ontplooien naar het oosten, langs de Frans-Duitse grens. Dat zou uiteraard in het nadeel van Duitsland spelen. Om die reden wil von Below hierover geen officiële verklaring afleggen.

Von Below houdt zich dus op de vlakte. Toch weet hij heel goed dat er iets op til is. Twee dagen eerder – op donderdag 29 juli – heeft Berlijn hem met een speciale koerier een verzegelde omslag bezorgd met de

strikte opdracht deze ‘niet te openen voordat u hiertoe telegrafische instructies heeft ontvangen’. In afwachting van die instructies heeft von Below de omslag veilig weggeborgen in zijn brandkast op de Duitse ambassade. Als doorgewinterde diplomaat beseft hij maar al te goed dat de omslag geen goed nieuws voor België bevat.

Vanaf middernacht beginnen politieagenten in alle Belgische steden en gemeenten de oproepingsbrieven van huis tot huis rond te delen. Op vele plaatsen in het land luiden de kerkklokken. Tegen de ochtend trekken de opgeroepen soldaten naar het treinstation, waar hun familie emotioneel afscheid van hen neemt. De algemene mobilisatie betreft in totaal dertien klassen en brengt het Belgische leger op een effectieve sterkte van ongeveer tweehonderdduizend manschappen. De oudere soldaten worden naar de vestingen en de forten gestuurd, de jongere manschappen worden ingelijfd bij het veldleger.

De neutraliteit van België onder druk

In de vroege ochtend van zaterdag 1 augustus laat de Franse ambassadeur Antony Klobukowski aan de Belgische minister Davignon het volgende weten: ‘In het geval van een conflict zal Frankrijk de neutraliteit van België respecteren. Alleen wanneer die neutraliteit door een andere mogendheid zal worden geschonden, kan Frankrijk zijn houding herzien, om aldus zijn eigen veiligheid te verzekeren.’³ De Belgen krijgen aldus de formele bevestiging dat Frankrijk, wat er ook mag gebeuren, nooit als eerste België zal binnenvallen. Dat is voor de Belgen alvast een hele geruststelling.

Met de Franse garantie op zak besluit de Belgische regering opnieuw contact op te nemen met de Duitse ambassadeur. Rond de middag begeeft baron Albert de Bassompierre – secretaris van minister Davignon – zich naar de Duitse ambassade. Hij vraagt von Below een formele bevestiging dat de Belgische neutraliteit gerespecteerd

zal blijven. Frankrijk heeft daarop positief geantwoord. Het officiële communiqué zal vandaag nog in de kranten verschijnen. Het zou zeer goed zijn mocht er straks ook een officiële Duitse verklaring in de krant te lezen zijn.

Als een volleerde diplomaat weet von Below de vraag handig te ontwijken. Wanneer de Bassompierre uitgesproken is, leunt von Below achterover in zijn stoel en kijkt met half gesloten ogen naar de zoldering van zijn werkkamer. Bijna woord voor woord herhaalt hij wat de Bassompierre hem zonet heeft verteld. Vervolgens vraagt hij om minister Davignon te bedanken voor de boodschap, en belooft dat hij deze zal bezorgen aan zijn regering. Daarmee is het officiële gedeelte van het gesprek blijkbaar afgelopen. *Off the record* geeft hij de Bassompierre de persoonlijke verzekering dat België naar zijn mening niets te vrezen heeft van Duitsland, maar dat de Duitse regering het overbodig vindt haar vroegere beloften nadrukkelijk te herhalen.

Wanneer het koning Albert duidelijk wordt dat hij geen officiële verklaring vanwege de Duitse regering hoeft te verwachten, besluit hij een persoonlijk beroep te doen op de Duitse keizer Wilhelm, die een neef van hem is. Albert zelf heeft immers Duitse wortels: zijn grootvader is een Saksen-Coburg-Gotha, zijn moeder stamt uit het huis van Hohenzollern. Bovendien is Albert gehuwd met de Beierse hertogin Elisabeth von Wittelsbach.

In overleg met zijn koninklijke echtgenote stelt Albert een brief op, waarin hij zijn neef laat weten dat hij zich grote zorgen maakt over de bestaande oorlogsdreiging. Hij herinnert Wilhelm eraan dat België sinds zijn ontstaan zijn internationale verplichtingen steeds correct is nagekomen, terwijl Duitsland meermaals beloofd heeft de neutraliteit van België te respecteren. Ook in 1870 heeft Duitsland trouwens de Belgische neutraliteit gerespecteerd. Albert schrijft dat hij veronderstelt dat Duitsland ook nu zijn land met evenveel respect zal behandelen, maar er alle begrip voor heeft indien 'politieke bezwaren' een openlijke Duitse verklaring onmogelijk zouden maken. Toch

twijfelt hij er niet aan, zo schrijft hij, dat de keizer omwille van 'banden van vriend- en bloedverwantschap' bereid zal zijn Albert zijn persoonlijke verzekering te geven dat Duitsland de Belgische neutraliteit ook nu zal eerbiedigen. De toon van de brief is erg persoonlijk. Wilhelm wordt met 'du' aangesproken, en Albert ondertekent met 'je trouwe en toegewijde neef'. De brief wordt door Elisabeth persoonlijk in het Duits vertaald.

De spanning aan de grenzen stijgt

Terwijl de spanning in Brussel dag na dag stijgt, houden rijkswachtbrigades de grensgebieden enige tijd scherp in de gaten en proberen ze in te schatten wat er in de buurlanden gebeurt. Hoewel het er langs de Franse grens nog relatief rustig uitziet, roept Frankrijk die dag een aantal officieren onder de wapens en laat weten dat een aantal reservisten paraat moet staan. Franse paarden mogen niet meer naar Belgisch grondgebied worden gebracht. Franse piloten die deelnemen aan een vliegmeeting nabij Aarlen worden terug naar Frankrijk geroepen. In de vestingstad Maubeuge zien de officieren dat er stukken artillerie in gereedheid worden gebracht. Grenstroepen langs de Belgische grens worden meer naar het oosten verplaatst, dichter bij de Duitse grens. Hoewel de mobilisatie nog niet officieel is, maken onze zuiderburen zich duidelijk klaar voor een nakende oorlog⁴.

Een onderofficier van de rijkswacht die toevallig in Aken is, meldt dat het plaatselijke garnizoen zich klaarmaakt om te vertrekken: de soldaten ruilen hun dagelijkse uniform in voor een grijs veldtenue en spannen de paarden voor de machinegeweren. De elektrische trams van de stad worden opgeëist om soldaten en hun bagage naar het spoorwegstation te brengen. Van daaruit zal het Duitse garnizoen richting België vertrekken. Het is de Belgen trouwens al veel vroeger opgevallen dat Aken bijzonder goede spoorwegverbindingen heeft

met de rest van het land, en dat de treinstations er beschikken over bijzonder lange perrons en laadperrons, terwijl Aken toch geen bijzonder groot handelscentrum is.

Op het Belgische hoofdkwartier beseft men dat een Duitse aanval op Frankrijk waarschijnlijk over Belgisch grondgebied zal worden uitgevoerd. Sommigen veronderstellen dat de Duitsers daarbij slechts door een klein gebied in het zuidoosten van ons land zullen trekken en uit de buurt van de forten van Luik en Namen zullen blijven. Anderen houden rekening met een Duitse aanval via Nederlands Limburg en de Maasvallei. Boven de strategische Maasbrug in Maaseik zijn inmiddels al Duitse verkenningsvliegtuigen gesignaleerd. Ook de Belgische luchtmacht – amper vijfendertig piloten sterk – voert verkenningsvluchten uit boven de Nederlandse en Duitse grenzen. Om elke vorm van provocatie te vermijden, zien ze er nauwlettend op toe dat ze niet boven buitenlands grondgebied vliegen.

‘Misschien zult u het dak van uw buurman zien branden’

Terwijl in het Belgische hoofdkwartier de berichten in een steeds hoger tempo binnenlopen, hangt er in de Belgische hoofdstad een vreemde, bijna zorgeloze sfeer. Op de zonnige terrasjes genieten mensen van een fris pilsje, terwijl in het Terkamerenbos en het park van Tervuren gezinnen genieten van hun zondagse wandeling. Nog altijd lijken de meeste mensen zich weinig zorgen te maken. Wellicht veronderstellen ze dat de oorlog ook dit keer aan hun land zal voorbijtrekken, net zoals in 1870. Aan de gevels van de huizen verschijnen steeds meer Belgische vlaggen. Ondanks alles lijkt de oorlog voorlopig nog heel ver weg.

Op zondagochtend 2 augustus nodigt minister Davignon von Below uit voor een nieuw gesprek. Opnieuw vertelt de Duitse ambassadeur dat hij tot zijn spijt niets officieels kan meedelen, maar dat Davignon

ongetwijfeld zijn persoonlijk standpunt over de Belgische neutraliteit kent. Dat is niet direct het antwoord dat Davignon geruststelt, niet in het minst omdat hij in zijn jaszak een telegram heeft zitten dat hij die ochtend om zes uur heeft ontvangen vanwege de Belgische ambassadeur in Luxemburg. Die meldt hem dat Duitse troepen het groothertogdom zijn binnengevallen en elk moment de hoofdstad kunnen innemen.

Later die ochtend wordt von Below benaderd door de redactie van *Le Soir*, waaraan hij verklaart dat Duitsland ervan uitgaat dat de neutraliteit van België niet geschonden mag worden, hoewel hij daarover tot zijn spijt geen officiële verklaring kan afleggen. De speciale namiddageditie van de krant, die om drie uur verschijnt, bloklettert dramatisch: 'Duitsland verklaart de oorlog aan Rusland.' De titels daaronder lijken beter nieuws te bevatten: 'Duitsland zal Belgische neutraliteit respecteren: geruststellende woorden van de Duitse gezant in Brussel.' Het artikel meldt dat von Below geen formele belofte doet omdat dit volgens hem niet nodig is. 'Duitse troepen zullen niet over Belgisch grondgebied trekken', verklaart hij in *Le Soir*. Daar voegt hij nog de legendarische beeldspraak aan toe: 'Misschien zult u het dak van uw buurman zien branden, maar uw eigen huis zal gespaard blijven'.

'Welwillende neutraliteit'

Von Below weet wel beter. Een halfuur voor zijn interview in *Le Soir* verschijnt, heeft hij vanuit Berlijn de opdracht gekregen de verzegelde omslag te openen. De boodschap die hij erin zal vinden, dient hij die avond stipt om zeven uur aan de Belgische regering te overhandigen. Daarbij moet von Below de indruk geven dat hij het bericht nog maar net heeft ontvangen. Wanneer hij bij het Belgische ministerie van Buitenlandse Zaken verzoekt om een gesprek, stemt dat minister Davignon vreemd genoeg hoopvol. Hij verwacht dat het gesprek

‘onze internationale situatie duidelijk zal maken’ en België eindelijk de verwachte garanties over zijn neutraliteit zal ontvangen.⁵

Stipt om zeven uur betreedt von Below het bureau van Davignon. Zijn bleke gelaat staat in schril contrast met zijn gebruikelijke zelfverzekerdheid. Hij zoekt steun aan de tafel en legt een hand op zijn borst⁶. Davignon vraagt bezorgd of er iets scheelt. ‘Ik ben te snel de trappen opgelopen, het is niets’, antwoordt de Duitse ambassadeur. Nog vóór Davignon hem een stoel kan aanbieden, haalt von Below de omslag tevoorschijn. ‘In opdracht van mijn regering dien ik u een bijzonder confidentiële boodschap te overhandigen’, zegt hij en geeft de omslag aan Davignon, die hem onmiddellijk openscheurt.

Hoewel alle diplomatieke verkeer in het Frans gebeurt, is de tekst die Davignon te lezen krijgt in het Duits opgesteld, een taal die de minister nauwelijks beheerst. Ondanks zijn beperkte kennis van de Duitse taal, begrijpt hij echter onmiddellijk dat dit bijzonder slecht nieuws is. ‘Dit kan niet!’ roept hij uit, en laat ontdaan de boodschap op de grond vallen. Enkele ogenblikken later zien de ambtenaren van het ministerie von Below haastig naar zijn dienstwagen stappen en vertrekken.

Zodra von Below is vertrokken, opent Davignons zoon en persoonlijke secretaris Henri de deur. ‘Mijn vader had de wasbleke kleur van een dode’, schrijft hij later⁷. Davignon zakt in een stoel, het ultimatum – want dat is het – in zijn handen. ‘Het is verschrikkelijk, echt verschrikkelijk’, stamelt hij tegen een paar kabinetsmedewerkers. ‘Duitsland eist dat wij zijn leger vrije doorgang verlenen. We hebben twaalf uur de tijd om te antwoorden.’ Dan geeft hij de opdracht het ultimatum onmiddellijk te vertalen en premier de Broqueville op de hoogte te brengen.

Het Duitse ultimatum – dat het certificaat ‘zeer vertrouwelijk’ draagt – opent met de melding dat Frankrijk volgens betrouwbare bronnen van plan is om over Belgisch grondgebied richting Duitsland op te rukken. Duitsland vreest dat België niet in staat zal zijn om

de Fransen tegen te houden, waardoor Duitsland dus zelf gevaar loopt. 'Om zich te verdedigen ziet Duitsland zich daardoor verplicht om zelf België binnen te vallen. De Duitse regering zou het ten zeerste betreuren indien België dit als een vijandelijke daad zou zien, aangezien Duitsland dit alleen doet om zichzelf te beschermen.' Aan België wordt gevraagd een houding van 'welwillende neutraliteit' aan te nemen. In het geval dat België zich vijandig zou opstellen tegen de Duitse troepen, ziet Duitsland zich gedwongen 'België te beschouwen als vijand' en 'de verdere regeling van de betrekkingen tussen de twee staten aan de kans der wapenen over te laten'. Duitsland verwacht echter dat dit niet zal gebeuren en rekt erop dat de 'vriendschapsbanden tussen de twee na-buurstaten nog hechter en duurzamer zullen worden'^{8 9}. Het is voor iedereen duidelijk dat de Duitse beschuldiging aan het adres van Frankrijk voor Duitsland slechts een voorwendsel is om de Belgische neutraliteit te schenden. Indien België hiermee instemt, degradeert het land zich tot een vazalstaat van Duitsland, en haalt het zich bovendien de vijandschap van de andere garanten op de hals, want meeheulen met Duitsland maakt België medeplichtig aan de aanval op Frankrijk. Hoe dan ook beseft iedereen dat de oorlogsdreiging nu wel heel erg reëel wordt.

Iemand vraagt aan premier de Broqueville of België klaar is voor de oorlog. 'Ja', antwoordt de premier, tevens minister van Oorlog. 'We zijn klaar. De mobilisatie verloopt zoals gepland. Alles is in orde... op één uitzondering na: we hebben onze zware artillerie nog niet.' Die zware kanonnen zijn een jaar geleden besteld bij de Duitse firma Krupp. Dat ze nog steeds niet geleverd zijn, lijkt opeens helemaal niet zo verwonderlijk.

Er is intussen al één uur van de twaalf voorbij. De Broqueville zegt dat hij de koning gaat waarschuwen en hem zal voorstellen om negen uur een kabinetsraad bij elkaar te roepen, om tien uur gevolgd door een kroonraad.

Baron de Bassompierre gaat nog snel iets eten in een van de res-

taurants vlak bij het Koningsplein. Tot zijn verbazing hangt er onder de mensen een eerder opgewekte sfeer, noteert hij, alsof iedereen gerustgesteld is door de Duitse verklaringen die ze in *Le Soir* hebben gelezen¹⁰.

Om kwart over negen opent koning Albert de vergadering van de kabinetsraad.¹¹ Minister Davignon leest het Duitse ultimatum voor, wat uiteraard heftige reacties tot gevolg heeft. Nadat premier de Broqueville de gemoederen wat gekalmeerd heeft, neemt koning Albert het woord. Hij maakt onmiddellijk duidelijk dat het ultimatum totaal onaanvaardbaar is. ‘Ons antwoord moet “neen” zijn, welke gevolgen dit ook mag hebben’, zegt de vorst. ‘Het is onze plicht onze territoriale integriteit te verdedigen. Aan deze plicht mogen we niet verzaken.’

Aan de generaals wordt gevraagd hoe België zich het best kan verdedigen. De Selliers – de beschermeling van regeringsleider de Broqueville – vreest dat het Belgische leger geen partij zal zijn voor de Duitse overmacht. Hij wil het veldleger in het centrum van het land opstellen en voorziet een snelle terugtrekking op de Vesting Antwerpen. De forten van Luik en Namen moeten zichzelf verdedigen met hun garnizoenstroepen. Op die manier kunnen ze het wellicht een maand volhouden. De Ryckel – die gesteund wordt door koning Albert – vindt dit volledig onaanvaardbaar. Zijn plan voorziet een opstelling langs de Maas, om van daaruit zelfs in de tegenaanval te gaan. Pas in uiterste nood is hij bereid om terug te plooiën op de Vesting Antwerpen. Van daaruit kunnen de Belgen de Duitsers dan in de flank aanvallen, op hun weg naar Frankrijk.

Koning Albert staat aan de kant van De Ryckel. ‘Als we ons verzetten, moeten we ze aan de Maas tegenhouden’, stelt hij. Maar omdat hiervoor nooit plannen zijn ontwikkeld, heeft de koning geen andere keuze dan zich neer te leggen bij de strategie van de Selliers. Wel insisteert hij dat ook bij Luik en Namen een deel van het veldleger zal worden opgesteld.

De kabinetsraad duurt slechts een goed halfuur en beperkt zich

tot een discussie over de militaire strategie. Hoe België op het Duitse ultimatum moet reageren, wordt besproken in de daaropvolgende kroonraad, waaraan naast de ministers van de regering ook de ministers van Staat deelnemen.

‘Het wordt verschrikkelijk’

De kroonraad start om tien uur, eveneens onder voorzitterschap van koning Albert. Decennialang zal in de vaderlandse geschiedenisboekjes worden verteld dat de Belgen hier unaniem hun stem verheven in ‘één grote golf van vaderlandslievende verontwaardiging’. Het verhaal is echter veel genuanceerder.

Het katholieke kopstuk Charles Woeste – 77 jaar oud en al tientallen jaren minister van Staat – stelt voor dat België met klem moet ontkennen dat er een Franse invasie op til is en Duitsland dus geen enkele reden heeft om België voor een ultimatum te stellen. Wanneer dit niet zou lukken, rest België niks anders dan een ‘symbolisch verzet’. België is gewoon niet sterk genoeg om een Duitse invasie tegen te houden. ‘We kunnen enkel vechten voor de eer van de vlag’, stelt Woeste. ‘Laten we onszelf niets wijsmaken’, voegt hij er nog aan toe. ‘Het wordt verschrikkelijk.’ De loop van de geschiedenis zal Woeste gelijk geven, maar voorlopig kan zijn standpunt niet op veel bijval rekenen.

De liberale minister van Staat Paul Hymans reageert scherp op het voorstel van Woeste. Ingaan op het Duitse ultimatum betekent dat België zelf de neutraliteitsverdragen van 1839 met voeten treedt en zijn verplichtingen niet langer nakomt. Zo pleegt ons land verraad tegenover Frankrijk, dat daarmee gerechtigd is zelf ons land binnen te vallen. Indien België aan het Duitse ultimatum toegeeft, zal de uitkomst voor het land sowieso catastrofaal zijn. Indien Frankrijk wint, staan België zware represailles te wachten. Bij een Duitse over-